Chernysh, N.V. (2022). Personality-oriented study of lyrics in lessons of Ukrainian and foreign literature. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal*, *2* (17), 66-74. Ostrava: Tuculart Edition. (in Ukrainian)
Черниш, Н.В. (2022). Особистісно-орієнтоване вивчення лірики на уроках української та зарубіжної літератури. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal*, *2* (17), 66-74. Ostrava: Tuculart Edition.

DOI: 10.47451/ped2022-04-01

The paper will be published in Crossref, ICI Copernicus, J-Gate, ISI, Academic Resource Index ResearchBib, Internet Archive, Google Scholar, eLibrary, Ukrainian National Library databases.

Natalia V. Chernysh, Candidate of Science in Pedagogics (PhD), Associate Professor, Department of Ukrainian and Foreign Literature and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine. ORCID: 0000-0002-6626-1858.

Personality-oriented study of lyrics in lessons of Ukrainian and foreign literature

Abstract: The study relevance is due to the need to modernize the didactic ways of considering poetry in institutions of secondary school education in the lessons of Ukrainian and foreign literature, caused, firstly, by the introduction of meaningful and poetically complex works into the programs and, secondly, by the need for comprehensive consideration of the age-related psychological characteristics of schoolchildren as readers. Lyrics, along with epic and drama, are studied in every class. The analysis of lyrical works causes the most difficulties for teachers of literature, since this literary genre is psychologically complex and requires developed feelings that are not always inherent in students. Through psychological lack of formation, small life experience, mainly objective thinking, schoolchildren find it difficult to perceive complex metaphors, psychological drawing, subtexts, philosophical thoughts that characterize the lyrics. The article discusses the features of the personality-oriented study of lyrical works in the lessons of Ukrainian and foreign literature. The main attention is focused on a number of innovations that correspond to the fundamental ideas of personality-oriented learning and contribute to their implementation: interactive learning, suggestopedic learning, the eidetics method, literary play, new information technologies and the like.

Key words: lyrical writings, personality-oriented study, Ukrainian literature, foreign literature.

Наталія Володимирівна Черниш, кандидат педагогічних наук, доцент, Кафедра української і зарубіжної літератури та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Переяслав, Україна. ORCID: 0000-0002-6626-1858.

Особистісно-орієнтоване вивчення лірики на уроках української та зарубіжної літератури

Анотація: Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації дидактичних шляхів розгляду поезії в закладах загальної середньої освіти на уроках української та зарубіжної літератури, спричиненої, по-перше введенням до програм змістово та поетикально складних творів і, по-друге, потребою всебічного врахування вікових психологічних особливостей школярів як читачів. Лірика, поряд з епосом і драмою, вивчається в кожному класі. Аналіз ліричних творів викликає у вчителів-словесників найбільше труднощів, оскільки цей літературний

рід психологічно складний і вимагає розвинутих почуттів, які не завжди притаманні учням. Через психологічну несформованість, малий життєвий досвід, переважно предметне мислення школярі важко сприймають складну метафорику, психологічний малюнок, підтексти, філософські думки, що характеризують лірику. У статті розглядаються особливості особистісно-орієнтованого вивчення ліричних творів на уроках української та зарубіжної літератури. Головна увага зосереджується на низці інновацій, що відповідають засадничим ідеям особистісно-орієнтованого навчання, сприяє їх реалізації: інтерактивне навчання, суґестопедичне навчання, метод ейдетики, літературна гра, нові інформаційні технології тощо.

Ключові слова: ліричні твори, особистісно-орієнтоване навчання, українська література, зарубіжна література.

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації дидактичних шляхів розгляду поезії в закладах загальної середньої освіти на уроках української та зарубіжної літератури, спричиненої, по-перше введенням до програм змістово та поетикально складних творів і, по-друге, потребою всебічного врахування вікових психологічних особливостей школярів як читачів. Лірика, поряд з епосом і драмою, вивчається в кожному класі. Аналіз ліричних творів викликає у вчителів-словесників найбільше труднощів, оскільки цей літературний рід психологічно складний і вимагає розвинутих почуттів, які не завжди притаманні учням. Через психологічну несформованість, малий життєвий досвід, переважно предметне мислення школярі важко сприймають складну метафорику, психологічний малюнок, підтексти, філософські думки, що характеризують лірику.

Особистісно-орієнтоване навчання як провідна парадигма сучасної вітчизняної дидактики відповідає родовій природі ліричного твору, художній світ якого – це передовсім образно виражений внутрішній світ особистості. Духовні цінності, що є аксіологічною основою лірики, екзистенційно приймаються учнем і стають основою його світогляду.

Над проблемами особистісно-орієнтованого навчання працюють такі психологи і педагоги, як Г. Балл, І. Бех, В. Бочелюк, В. Пилипенко, С. Подмазін, І. Якиманська та інші, проте їхні ідеї ще не введено у методику навчання лірики в школі. Авторські методики шкільного прочитання лірики, української та зарубіжної, запропоновано у працях Б. Буяльського, В. Захарової, А. Капської, О. Карсалової, А. Лісовського, Й. Трофімова, Є. Фьонової. Питання вивчення української лірики як специфічного матеріалу шкільного викладання порушено у комплексних курсах методики: В. Неділька, Є. Пасічника, А. Ситченка, Б. Степанишина, Г. Токмань. Окремі аспекти теми висвітлено Ю. Бондаренком, А. Градовським, С. Жилою, О. Куцевол, В. Уліщенко, А. Фасолею та іншими. В українській методиці навчання зарубіжної літератури досліджували: В. Гладишев, О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, Ф. Штейнбук та інші.

Проте цілісної методичної системи особистісно-орієнтованого вивчення лірики з урахуванням її родових особливостей, вимог чинних шкільних програм та стратегічних завдань літературної освіти ще не сформовано. Поява нових постатей у програмі, значне

жанрове і стильове збагачення добірки віршів для текстуального розгляду, ускладнення поняттєвого апарату шкільного аналізу твору викликає потребу в модернізації предметної дидактики, відтак тема статті є актуальною.

Матеріали дослідження

На уроках української та зарубіжної літератури відбувається інтелектуальне та естетичне збагачення школярів, і в цьому вагома роль вивчення ліричних творів. Лірика робить учнів кращими, благороднішими, співчутливішими, формує їхній внутрішній світ та підносить почуття.

Вірші – невеликі за обсягом твори, проте зауважено, що прозу та драму учні сприймають та розуміють краще ніж лірику, оскільки поезія потребує роздумів, домислення, розгадки підтекстів, уваги до кожного слова. Вивчення ліричних творів викликає у вчителів найбільше труднощів – потребує досконалого знання матеріалу щодо конкретної поезії, уміння вчити дітей виразно читати вірш, педагогічної майстерності в організації його осмислення.

Вивчення лірики стане ефективним, якщо в центрі процесу буде учень як особистість. За словами І. Дичківської, таке навчання спрямоване на те, щоб кожен школяр став повноцінною, самодостатньою, творчою людиною. Навчальний процес організовується так, що відбувається урахування індивідуальних особливостей кожного школяра та реалізується диференційний підхід до класу. Особистісно-орієнтоване навчання сприяє забезпеченню комфортних умов розвитку кожної дитини та прояву її природних задатків, зокрема поетичних, інтерпретаційних, філологічних здібностей.

У навчально-методичному посібнику, за загальною редакцією О. Пєхоти, виокремлено основні завдання особистісно-орієнтованого навчання:

- розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожної дитини;
- максимально виявити, ініціювати, використати індивідуальний досвід дитини;
- допомогти особистості пізнати себе, самовизначитись та самореалізуватись, а не формувати попередньо задані якості;
- сформувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя (*Пєхоти, 2001:34*).

Керуючись цими загальнодидактичними положеннями, визначимо завдання особистісно-орієнтованого вивчення лірики в закладах загальної середньої освіти. Учитель має організувати пізнання учнем поезії, розвиваючи його здатність аналізувати художній текст. Під час інтерпретації вірша слід максимально виявити, актуалізувати, використати індивідуальний досвід дитини, зокрема у психологічній сфері переживань і роздумів. Тлумачення внутрішнього світу ліричного героя треба співвідносити із самопізнанням учня, щоб допомогти йому самовизначитись та самореалізуватись. Високі зразки української та світової лірики у результаті їх особистісного осмислення мають сприяти формуванню в учнів культури життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя. Завдяки особистісно-орієнтованому навчанню розвиватимуться природні індивідуальні здібності щколярів до написання власних поезій, перекладу, інтерпретації. Учитель-словесник має виявити якомога раніше обдарованих

дітей, сприяти і допомагати їхньому вдосконаленню; створювати індивідуальні програми навчання, давати право вибору кожному учневі, стимулювати та активізувати самостійність.

Працюючи за особистісно-орієнтованим навчанням, педагог повинен дотримуватися правил, які називає А. Фасоля:

- стиль спілкування на уроці, стосунки учитель-учень мають ґрунтуватися на педагогіці співробітництва;
- урок слід будувати на діяльнісній основі: учень активно працює на всіх етапах уроку, навчаючись самостійно здобувати знання і застосовувати їх;
- оволодіння навичками цілевизначення, планування, організації, рефлексії, оцінки, корекції є обов'язковими, на що відводиться окремий час;
- учитель має спиратися на суб'єктний досвід, психофізіологічні особливості школяра, його інтереси, ціннісні орієнтації, індивідуальний стиль навчальної діяльності, створювати атмосферу успіху;
- учень повинен знаходитися в ситуації вибору (рівня прагнень, змісту освіти, темпу навчальної діяльності, виду завдань, способу опрацювання матеріалу) (*Фасоля, 2004:19*).

На викладених педагогічних засадах, сформулюємо визначення провідного поняття нашого дослідження. Особистісно-орієнтоване навчання лірики – це організований учителем процес навчальної діяльності, у центрі якого перебуває діалог учня як особистості з ліричним текстом, у результаті в дитини формуються духовні цінності, літературні знання і вміння, естетичні почуття, розвиваються поетичні здібності. Парадигма особистісно-орієнтованого навчання спрямована на перетворення учня у суб'єкта навчальної діяльності, врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, створення умов для всебічного розвитку школярів.

Низка інновацій відповідає засадничим ідеям особистісно-орієнтованого навчання, сприяє їх реалізації. Однією з них є інтерактивне навчання, сутність якого полягає в активній взаємодії всіх школярів. Це співнавчання, взаємонавчання, у процесі якого вчитель і учні є рівноправними суб'єктами, лише педагог виступає в ролі організатора, схарактеризували О. Пометун та Л. Пироженко. Науковці відзначають, що «організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем» (*Пометун і Пироженко, 2002:7*). Воно ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії. Під час вивчення лірики слід використовувати ті методи, які будуть стимулювати пізнавальну активність школярів. У сучасній педагогічній науці виокремлюють такі форми організації інтерактивного навчання:

- фронтальна;
- групова або кооперативна.

Фронтальна робота передбачає одночасну спільну роботу всього класу. До цієї групи належать такі технології: обговорення проблеми в загальному колі, мікрофон, мозковий штурм, навчаючи – вчуся, ажурна пилка, дерево рішень та інші. Кооперативне навчання передбачає працю в малих групах учнів, об'єднаних спільною метою. Сюди належать такі

технології: робота в парах, ротаційні трійки, карусель, акваріум, два – чотири – всі разом тощо. Інтерактивне навчання сприятиме активному засвоєнню матеріалу біографії поетів, ліричних творів та понять з теорії літератури.

Зважаючи на той факт, що підлітки не завжди цікавляться ліричними творами, можна спланувати урок з використанням методу ейдетики. Завдяки йому учні матимуть змогу фантазувати, творчо працювати тощо. Взагалі, ейдетика вивчає пам'ять, яка надає можливість людині відтворювати свої зорові враження. Вагоме місце цьому методу надає В. Уліщенко: «Метод ейдетики у навчанні літератури виявляється в активізації сенсорного досвіду особистості – актуалізації інформації, що поступає із зовнішнього оточення і сприймається за допомогою органів чуття, а також асоціативних спогадів, фантазій, почуттів і емоцій, що містяться в душі людини» (*Уліщенко, 2009:31*). Учень має можливість виразити своє власне сприймання ліричного твору. За допомогою кольорових олівців учень передає на папері емоції, що виникли у нього під час прочитання поезії.

Якщо школярі стомились від активності, можна використати і «пасивне» навчання, котре особливо доречне на уроках вивчення ліричних творів. Таке навчання називається суґестопедичне. Про нього писали Г. Лозанов, В. Мясищев та інші. Суть суґестопедичного навчання полягає в такому: в стані розслаблення та у комфортній обстановці вчитель ніби навіює учням знання. Г. Селевко висловив думку, що суґестивна настанова – це «…внутрішній стан, який виникає внаслідок серії попередніх впливів, безпосередньо не усвідомлюється і не переживається, але не зважаючи на свою неусвідомленість, впливає на свідомо-регульовану діяльність» (*Селевко, 2006:490*). На уроках, коли застосовуються елементи суґестопедії, у дітей покращується пам'ять, слух, вони можуть засвоїти більше інформації, ніж на звичайних уроках. Переважає атмосфера невимушеності та легкості навчання. Діти відпочивають, у них відсутня налаштованість вивчати новий матеріал, але на підсвідомому рівні відбувається запам'ятовування та осмислення його. Наприклад, вивчаючи поезію, педагог може досягнути бажаного результату навіювання завдяки декламуванню вірша на тлі притишеного звучання музики (школярі можуть заплющити очі та зручно сісти).

Однією з ефективних педагогічних засад, яку можна використовувати на уроках вивчення поезії, є літературна гра. В. Лазаревський писав, що зазвичай ігри з літератури використовують як одну з «форм організації дозвілля школярів» (*Лазаревський, 1969:11*), але їх також можна застосовувати «як засіб активізації навчальної діяльності учнів» (*Лазаревський, 1969:11*). Правильно підібрані дидактичні ігри активізують та урізноманітнюють навчальний процес, створюють позитивну емоційну атмосферу, підвищують читацький рівень школярів. Джерелом таких ігор стають тексти віршів, теоретико-літературні поняття, що стосуються лірики, творчі здібності дітей тощо. Н. Савчук, досліджуючи дидактичні ігри на уроках літератури, довела, «…що цілеспрямоване використання дидактичних ігор підвищує інтелектуальний рівень учня, сприяє зосередженню уваги на навчальних зусиллях, стимулює когнітивну активність: мислення, увагу, уяву, пам'ять. Атмосфера конкуренції в грі мобілізує інтелектуальні, емоційні та вольові ресурси школярів. Ігрове навчання через задоволення внутрішніх потреб особистості дитини впливає на структуру мотивації учнів, розширює їхні читацькі інтереси, формує художньо-пізнавальні мотиви, забезпечує позитивне сприйняття уроку

літератури» (*Савчук, 2008:17-18*). Літературні ігри виховують у школярів цікавість до читання віршів, сприяють активному слуханню та розумінню прочитаного, розвивають творчі та організаторські здібності, формують навички практичної роботи з ліричним твором. Наприклад, вивчаючи ліричні твори, можна використати такі дидактичні ігри: конкурс на кращого декламатора, імітація телевізійного ток-шоу, гра «літературний волейбол», гра «відтвори правильно вірш» та інші.

Останнім часом широкого вжитку в освітній діяльності набули нові інформаційні технології, а саме – мультимедійні. Завдяки їм відбувається урізноманітнення методів, прийомів, форм та засобів навчання. Це такий процес навчання, де використовуються аудіовізуальні засоби та програмне забезпечення. «Мультимедіа – поєднання спеціальних апаратних засобів і програмного забезпечення, що дозволяє на якісно новому рівні сприймати, переробляти і надавати різноманітну інформацію: текстову, графічну, звукову, анімаційну, телевізійну тощо» (*Пєхоти, 2001:170*), – таке визначення подається у посібнику «Освітні технології», за редакцією О. Пєхоти. До мультимедійних засобів належать: телевізор, комп'ютер, проектор, інтерактивна дошка тощо. Завдяки цим найсучаснішим технічним засобам навчання, вчителі та учні мають доступ до різних видів інформації, швидко та зручно знаходять необхідний матеріал, можуть багаторазово переглядати конкретний епізод, слайд, віртуально перенестися до музею тощо. Мультимедія використовується під час вивчення будь-якого матеріалу, завдяки їй урок вивчення ліричних творів стає цікавим та сучасним.

Наприклад, на уроках вивчення лірики можна поєднати аналіз твору з обговоренням ілюстрацій, відеофрагментів, анімацій, розгадуванням телевікторин тощо. Завдяки мультимедійним системам учні краще будуть засвоювати матеріал, у них розвиватиметься мислення, уява, увага, пам'ять, мовлення, з'явиться інтерес до ліричних творів.

В. Уліщенко вважає, що нові технології навчання урізноманітнюють урок літератури: «Методично виправдане й грамотне залучення мультимедіа активізує навчальний процес: він стає привабливішим, динамічнішим, оновлюючи традиційну методику та мотивуючи викладачів-словесників до інноваційного пошуку та продуктивної роботи» (*Уліщенко, 2008:44*). Саме мультимедійні системи навчання відкривають нові можливості для розвитку школярів.

Зараз дедалі частіше використовуються комп'ютерні технології. О. Ісаєва надає важливого значення застосуванню комп'ютерів на уроках літератури: «…комп'ютеризоване навчання сприяє формуванню творчого мислення школярів, готовності їх до роботи в умовах сучасної інформатизації суспільства. Крім того, зважаючи на останні науково-технічні досягнення у суспільстві, вважаємо, що використання комп'ютерних технологій, уміння знаходити та відбирати важливу інформацію, навички її цілеспрямованого застосування – це необхідні реалії сьогодення» (*Савчук, 2008:5*). Учитель повинен скористатися фактом зацікавленості дітьми комп'ютерною технікою. Педагог, застосовуючи її на уроці, сприятиме перенесенню інтересу з неї на літературу. Завдяки комп'ютерові вчитель-словесник має можливість шукати будь-яку інформацію, обирати необхідні навчальні завдання, працювати окремо з кожним учнем, сканувати, а потім показувати дітям картини, скульптури, таблиці,

малюнки, схеми; учні можуть знайти тексти віршів, відомості з теорії літератури, готувати творчі завдання: доповіді, реферати, самостійно перевіряти свої знання.

Основне завдання використання інноваційних технологій навчання полягає в покращенні педагогічного процесу, в зацікавленні учнів українською та зарубіжною літературою, зокрема лірикою, та створенні позитивних умов розвитку школярів.

У вивченні ліричних творів особливо допомагає музика, яка тісно пов'язана з ними. Завдяки їй учитель має можливість впливати на емоційність, уяву, інтелектуальність, духовність, творчість школярів. Про музику на уроках української та зарубіжної літератури писала С. Жила: «Використання музики на уроках літератури сприятиме розвитку світосприйняття учнів, поглибленню емоційного пізнання і переживання, активізації образно-асоціативного мислення. Залучення музичного мистецтва у процесі вивчення … художніх творів привертає школяра до інтелектуальних вершин людського духу, сприяє моральному і естетичному вдосконаленню особистості» (*Жила, 2001:44*). Також учена стверджує, що найбільшої музикальності слова досягають саме у ліричних творах, тому вивчаючи їх, учитель повинен використовувати на уроках музику. Можливі різні форми роботи: використання музичного супроводу для створення відповідного настрою уроку, в залежності від змісту поезії; декламування вірша на музичному фоні; прослуховування у записі виконання ліричних творів, які покладені на музику і стали піснями. Урізноманітнений музикою урок закарбується в пам'яті дітей назавжди.

А. Градовський доводить необхідність порівняння художніх творів: «…компаративне вивчення літератури є одним із способів трансформації знань, отриманих учнями на уроках суміжних навчальних предметів» (*Градовський, 2004:209*). Саме компаративістика вносить різноманітність, зацікавленість у літературне навчання, тож учні краще засвоюють матеріал. Під час уроків компаративного аналізу творів обов'язково має бути налагоджений контакт між учителями української та зарубіжної літератури. Науковець переконує, що такий контакт усуває непотрібне дублювання та заощаджує час обом учителям-словесникам.

А. Градовський називає два етапи у роботі над порівнянням ліричних творів:

1. Дослідження співвідносності образно-тематичної композиції: (назви; характер зачину; особливості розвитку у вірші провідного тематичного образу (мотиву), засоби його творення; своєрідність закінчення (кінцівки) вірша);
2. Вивчення віршової композиції: (віршовий розмір, довжину рядків; співвіднесеність синтаксичного і метричного членування мови; строфічну організацію вірша; наявність чи відсутність рим, способи римування; інтонаційно-ритмічну організацію вірша; специфічний віршовий синтаксис) (*Градовський, 2004: 267-268*).

Проаналізувавши за цим планом схожі поезії українських та зарубіжних поетів, учні краще їх зрозуміють, проникнуться ними та усвідомлять, у чому полягає схожість та відмінність.

О. Ісаєва, досліджуючи проблему розвитку читацької діяльності, визначила основні чинники рушійних сил читання творів учнями. Їх можна віднести і до прочитання ліричних творів. Це такі чинники: інтелектуальний (засвоєння певної суми знань); естетичний (розвиток почуттів, отримання естетичних вражень від читання); особистісний (пізнати себе через читання, виховання власних читацьких смаків);

практичний (реалізація отриманих знань) (*Ісаєва, 2004:19*). Під час вивчення ліричних творів учитель повинен ставити собі за мету розвинути ці чинники у кожного школяра. Адже завдяки їм відбувається формування читацької потреби у дітей-підлітків.

До кожного ліричного твору необхідний особливий підхід. Наприклад, якщо під час розгляду одного вірша можна скористатися такими видами роботи, як коментоване читання учнями твору, бесіда, розгляд та обговорення репродукції картини, самостійна робота тощо, то зовсім інші форми роботи слід використати при аналізі іншої поезії: знаходження метафор та епітетів, прослуховування раніше підготовлених повідомлень дітей, читання учнями висловлювань видатних людей тощо. Саме різноманітність робить кожен урок цікавим та неповторним.

У сучасній школі одним з основних завдань освітньої діяльності є підготовка компетентного випускника, який би був добре обізнаний у різноманітних галузях знань, зокрема з української та зарубіжної літератури. Тому вчитель-словесник має виховувати та навчати учнів, щоб вони емоційно-ціннісно сприймали художні тексти, вміли їх виразно читати, аналізувати та інтерпретувати, реалізували власні поетичні та поетико-критичні творчі здібності.

Висновок

Отже, метою особистісно-орієнтованого вивчення української та зарубіжної літератури, і зокрема лірики, є підготовка компетентних учнів, які знають, виразно читають ліричні твори, вміють аналізувати вірш, розкривати емоційний, інтелектуальний та естетичний феномени поезії, пропонувати свою інтерпретацію поетичного висловлювання, створювати або перекладати поетичний текст. Особистісно-орієнтоване навчання лірики – це організований учителем процес навчальної діяльності, у центрі якого перебуває діалог учня як особистості з поетичним текстом, спрямованої на формування лірико-пізнавального складника літературної компетентності школяра.

Список джерел інформації:

Градовський, А.В. (2004). *Теоретико-методичні засади компаративного вивчення шкільного курсу української літератури*. Дисертація на звання доктора педагогічних наук: 13.00.02. Черкаси.

Дичківська, І.М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології*. Київ: Академвидав.

Жила, С.О. (2001). *Музика на уроках української літератури*. Чернігів.

Ісаєва, О.О. (2004). *Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури. Дисертація на звання доктора педагогічних наук: 13.00.02*. Київ.

Ісаєва, О.О. (2005). Інноваційні технології у викладанні зарубіжної літератури в школі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*, 9, 3-7.

Лазаревський, В.В. (1969). *Літературні ігри*. Київ: Радянська школа.

Пєхоти, О.М. (ред.) (2001). *Освітні технології*. Київ: А.С.К.

Пометун, О. і Пироженко, Л. (2002). *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід*. Київ: А.П.Н.

Савчук, Н.Г. (2008). *Дидактичні ігри на уроках української літератури в 5-7 класах як засіб активізації навчальної діяльності учнів. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.02 «Теорія і методика навчання української літератури».* Київ.

Селевко, Г. К. (2006). *Энциклопедия образовательных технологий.* В 2 томах. Том 1. Москва: НИИ школьных технологий. (російс.)

Уліщенко, В. (2008). Представлення чи ілюстрування? Презентація та її роль у діалогічному навчанні української літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*, *9*, 44-49.

Уліщенко, В. (2009). Бачу серцем, споглядаю, мислю образно! Ейдетичні прийоми аналізу художнього тексту як ключ до ефективної суб'єкт-суб'єктивної взаємодії під час вивчення літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*, *5*, 28-38.

Фасоля, А. (2004). Мета, зміст, технологія уроку. *Дивослово*, *8*, 19-25.